

GYERTYÁNFY ANDRÁS

Egyetemi kurzusok a történelmi korszakok tanításáról az általános és a középiskolában – a történelemdidaktika szemszögéből

University Courses on Teaching of Historical Periods in Primary and Secondary Schools – from the Perspective of History Didactics

The article makes suggestions for the university courses ‘The teaching of Ancient / Medieval and Early Modern / Modern / Contemporary History in primary and secondary schools’ from the perspective of the didactics of history. The first part of the study presents the problems and the methods of content selection. This activity is largely absent from the Hungarian teachers’ practice, which closely follows the content of textbooks. The second part focuses on the importance of prior knowledge in the teaching of history and shows how it can be incorporated into classroom practice. The third part proposes activities related to the sources used in history teaching, with an emphasis on audiovisual media, which have a great appeal for young people today.

Keywords: history teacher training, history didactics, content selection, prior knowledge, sources

Az ókor, középkor és kora újkor, újkor, modernkor tanítása az általános és a középiskolában című tantárgyak a tanár szakos hallgatók képzési tervének részei a PTE BTK Történettudományi Intézetében. Céljuk, hogy az iskolai tanításra koncentrálnak mutassák be az adott korszakot, tehát átmenetet képeznek a történelmi és a történelemdidaktikai stúdiumok között. Ez utóbbiak szemszögéből szeretnék hozzászólni a tartalmukhoz.

Három olyan területre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek beépíthetők a kurzusok tematikájába, de előbb tennék néhány általános megjegyzést.

A tárgyak tematikáját nyilván célszerű a közoktatási tantervekhez igazítani, ennek során azonban nem csak az aktuális szabályozókat érdemes figyelembe venni, hanem az elmúlt negyedszázad tanterveit is, hiszen ezek bővebb tematikája részben tovább él a tanári gyakorlatban, a szülők emlékeiben és elvárásaiban, és egyes elemeik visszakerülhetnek még egy jövőbeni tantervbe. A hazai tantervi szabályozás három plusz egy elemű: Nemzeti alaptanterv, kerettantervek, helyi tantervek, valamint érettségi követelmények. Az országos érvénnyel előírt ismeretanyagról a kerettantervek és az érettségi követelmények tájékoztatnak legpontosabban.¹

Ha a kurzuson a tankönyvek elemzésére is sor kerül, akkor az állami sorozatok mellett érdemes „kézbe venni” a katolikus kiadványokat is.² Felhasználható továbbá az adott korszak iskolai tanításáról szóló szakirodalom – mely hol bővebb, hol szegényebb –, erre vonatkozóan a Történelemtanítás digitális bibliográfiájának I.9. pontjából lehet tájékozódni.³

1. Az ismeretanyag kiválasztása⁴

A történelemtanítás egyik legnagyobb kihívása az ismeretanyag kiválasztásának kényszere. Mit emeljük ki a történelem végtelen tengeréből az iskolai tanulás számára? A tantervek erre a kérdésre csak részben – témák, fogalmak, adatok felsorolásával – válaszolnak, anélkül, hogy ezek tanításának mélységét meghatározzák. Középsiskolában az érettségi követelmények szűkítik, de nem szüntetik meg

¹ *Általános iskolai kerettantervek:* 2000-ben kiadott kerettanterv: 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet 1. sz. melléklet, MK 95/II. (2000), 96–109; 2003-ban kiadott kerettanterv: 10/2003. (IV. 28.) OM rendelet 1. sz. melléklet, MK 43/II. (2003), 81–93; 2012-ben kiadott kerettanterv: 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklet, MK 177. (2012) 2. melléklet, 170–216; 2020-ban kiadott kerettanterv: Történelem 5–8. évfolyam.

Középsiskolai kerettantervek: 2000-ben kiadott kerettanterv: 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet 1. sz. melléklet, MK 95/II. (2000), 296–312; 2003-ban kiadott kerettanterv: 10/2003. (IV. 28.) OM rendelet 1. sz. melléklet, MK 43/II. (2003), 231–244; 2012-ben kiadott kerettanterv: 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklet, MK 177. (2012) 3. melléklet, 191–258; 2020-ban kiadott kerettanterv: Történelem 9–12. évfolyam.

Érettségi követelmények: 2005-től: 40/2002. (V. 24.) OM rendelet melléklete, MK 72/II. (2002), 29–55; 2017-től: 33/2015 (VI.24.) EMMI-rendelet 1. melléklete, MK 89. (2015), 435–455; 2024-től: Történelem részletes érettségi vizsgakövetelmény.

² Az állami tankönyveket az <https://www.nkp.hu/tankonyvek> oldalon lehet megtalálni. A katolikus sorozathoz a <https://www.kattan.hu/> oldalra kell belépni (regisztráció nélkül, a „látogatói belépés” gombra kattintva, ahol egy iskoláskorú gyermek vagy egy hallgató oktatási azonosítóját kell beírni), majd ott a Tankönyvtár menüpontba.

³ Fekete – Gyertyánfy 2019.

⁴ A kérdéskörrel bővebben l. Gyertyánfy 2020.

a tanár mozgásterét. Időkerete a jelenlegi kerettantervekben nem a témáknak van (pl. „Tudomány és művészet a két világháború között”), hanem a témaköröknek (pl. „A Horthy-korszak”), de ez is csak javasolt időkeret.⁵

Ennek tükrében a tanár feladata, hogy a tanítás mélységéről döntsön, ám ez Magyarországon sajnos ritkán jelenik meg a gyakorlatban. Úgy tűnik, a tanárok többsége a tankönyv szövegéhez igazodik, olykor nem is a legújabbhoz, hanem egy korábban megszokott, interiorizálódott változathoz. Vajon mi ennek az oka? A történelmi műveltség vagy a szakmai öntudat hiánya? Esetleg a kommunista diktatúra évtizedeiben megkövetelt konformitás továbbélése ez a jelenség?

Sajátos paradoxon, hogy miközben a pedagógiában régóta hangsúlyos elvárás a differenciálás, a történelemtanításban nem honosodott meg a tanári tartalomkiválasztás, amely pedig lehetővé tenné az igazodást, ha nem is az egyes tanulók, de legalább a tanulócsoporthoz. Ebben közrejátszik, hogy bár a történelemdidaktika hangsúlyozza, hogy a jó történelemóra alapja a gondosan kiválasztott és elrendezett ismeretanyag, és ehhez kell igazítani a munkaformákat és a módszereket, a hallgatókra erősebben hatnak a neveléstudományi kurzusok, ahol fordítva gondolkodnak: mivel nem tudnak mit kezdeni a tantárgyspecifikus ismeretanyagokkal, a tanítás problémáinak megoldását elsősorban a munkaformák és a módszerek helyes megválasztásában keresik.

Az egytananyag azonban nem csak a diák, hanem a tanár szemszögéből is hátrányos, mivel kevesebb lehetőséget nyújt arra, hogy megjelenítse általa a személyiségét, a történelem iránti lelkesedését.⁶ Csökken az énhatékonyság érzése, a flow-élmény; a tanár kreatív értelmiségi helyett gyári munkásnak érezheti magát, akinek az állam által elvárt sematikus tudást kell „adagolnia” (ahogyan egy pécsi hallgató fogalmazott nemrég a portfóliójában).

A kurzusok során a hallgatókban tudatosíthatjuk az önálló tartalomkiválasztás szükségességét, illetve gyakoroltathatjuk a műveletet. Ennek módszere a német nyelvterületen „didaktikai elemzés” néven ismert, és abból indul ki, hogy a tanítás ismeretanyaga nem a történettudomány eredményeinek egyszerű leképezése (*Abbilddidaktik*, köznyelven szólva: lebutítás), hanem kiválasztásában pedagógiai szempontok is közrejátszanak, melyek közül a legfontosabb az ismeretanyag érdekessége, azaz közelsége a jelenhez, a diákok életéhez. Az elemzés kiinduló

⁵ Kötelező előírás, hogy a páros évfolyamok végéig be kell fejezni a vonatkozó és a megelőző évfolyam anyagát, de a tanárok többsége ezt sem teljesíti. L. a történelemtanárok munkáját feltáró (más szempontokból is érdekes) országos, reprezentatív felmérést, mely e minőségében egyedülálló a rendszerváltás óta. A történelemtanítás általános jellemzőiről a kutatási jelentés 3.2. pontjában lehet olvasni. Ablonczy – Bali – Ress 2020.

⁶ Az ismeretanyag és a tanári személyiség közötti összefüggést szépen megvilágítja: Knausz 2015. 59–61.

kérdése tehát: vajon az adott témának mely elemei, rétegei, szempontjai érdekelhetik a diákjaimat? Nyilván nem minden, ami a történeoszt vagy a tanár szakos hallgatót, hanem elsősorban azok, amelyekben az emberi élet nagy kérdései vagy a jelen nagy problémái tükröződnek (előzményként, párhuzamként, ellentétként). Olyan egyéni és közösségi kérdések, mint például munka és magánélet, szerelem és barátság, hit, szabadság, hűség és árulás, hősiesség, hatalom, a nők, a gyerekek, a kisebbségek helyzete, illetve olyan aktuális problémák, mint például az ökológiai válság, a járványok, a háborúk, a kapitalizmus és a fogyasztói társadalom. A sor folytatható. A didaktikai elemzéshez a történelemtanárnak jól kell ismernie az embert, a saját korát és – mindenekelőtt – a diákjait.

Hogyan következik a fenti kiinduló kérdésből és a rá adható válaszból az ismeretanyag kiválasztása? Úgy, hogy a téma bemutatását egy vagy több, a diákok érdeklődését felkeltő szempontra kell felfűzni. Az adott szemponttal kapcsolatba hozható témaelemek alkotják az ismeretanyag „fókuszát”, vagyis azokat a pontokat, amelyek esetében érdemes több ismeretet átadni, többféle médiumot (forrást) feldolgozni, illetve amelyekről érdemes többet beszélgetni, vitát nyitni. A fókuszon kívül eső ismeretek pedig csak rövidebben említendőek, vagy – ha nem feltétlenül szükségesek – el is hagyhatóak.⁷

Vegyünk egy példát! Tegyük fel, hogy II. József uralkodását kell bemutatnom. A didaktikai elemzés során vélhetem úgy, hogy diákjaimat a társadalmi vagy a vallási egyenlőség kérdése fogja legjobban érdekelni. Egy másik tanulócsoport esetében gondolhatom azt, hogy az uralkodó és a (rendi) társadalom viszonyát, a hatalomnak való ellenállás témakörét találják majd legizgalmasabbnak. Egy harmadik csoportról feltehetem, hogy az uralkodó személyisége, élettörténete keltheti fel leginkább a kíváncsiságukat. Az első esetben a türelmi és a jobbágyrendelet lesz a téma fókusza, a másodikban inkább a koronázás problematikája, a nyelvrrendelet, a népszámlálás ügye, a harmadikban pedig az uralkodó jellemrajza, családi viszonyai. Mind a három változatban szót kell ejteni e rendeletek mindegyikéről és néhány más dologról is – ám eltérő mélységben.⁸

Az iskolai gyakorlatban a didaktikai elemzés részben tudattalan folyamat: ha a tanár érdeklődést akar kiváltani, ösztönösen a diákjai számára érdekes dolgok-

⁷ Röviden tanítani valamit – ez nem lapos általánosságok felsorolását jelenti, hanem jól megválogatott, figyelemfelkeltő konkrétumok közlését és/vagy szemléletes vizuális médiumok (kép, térkép, ábra, filmrészlet stb.) bemutatását.

⁸ A didaktikai elemzés eredménye megfogalmazható a tanítási óra céljaként is, amely tipikus rubrika a tanárképzésben használatos óravázlat-sablonokban. A fenti első esetben például így: „A tanítási óra célja: a diákok ismerjék meg a türelmi és a jobbágyrendeletet *mint* a vallási és a társadalmi egyenlőség felé vezető út jelentős állomását.” Ez a célmegjelölés két részből áll: az ismeretanyag fókusza nevezhető oktatási célnak, a jelenre, a gyerekek életére vonatkozó tanulás pedig nevelési célnak, és jellemzően a „mint” szócska köti össze őket.

ra helyezi a hangsúlyt. Egyetemi szemináriumi környezetben a hallgatók nem mindig látják be az ismeretanyag megrostálásának szükségességét, olykor nehezen találják meg a téma kapcsolatát a(z elképzelt) diákok életével, vagy jelölik meg abból kiindulva a téma fókuszát. Óravázlataik gyakran szolgálisan követik a szakirodalmat vagy a tankönyvet, és vagy túlságosan bőségesek, vagy fűnyíró-elven rövidítenek. Mindkét megoldás befogadhatatlan, unalmas ismeretanyagot eredményezhet.

A történelemszűrésben felmerülhet, hogy az ismeretanyag szűrése-súlyozása a jelen, illetve a diákok érdeklődése alapján nem torzítja-e a múlt szakmai szempontból helytálló bemutatását. Elvi síkon egyértelmű, hogy a tanításnak ragaszkodnia kell a történelmi kutatás eredményeihez.⁹ A gyakorlatban kétségtelenül nagy kihívás – a tanár számára izgalmas feladat – a történelmi hűség és a pedagógiai szempontok összehangolása.

2. Előzetes ismeretek

A történelemtanításra vonatkozó mai gondolkodásban meghatározó szerepet játszik a konstruktivista pedagógia, amelynek lényege tömören: a tanulás során csak azok az új ismeretek rögzülnek tartósan, amelyek vagy illeszkednek a tanuló előzetes tudásához, vagy, amennyiben ellentétesek az előzetes tudással, akkor meggyőzőbbek annál.¹⁰ Ennek gyakorlati következménye, hogy a tanárnak figyelnie kell arra, hogy diákjai milyen előzetes ismeretekkel, képzetekkel, tévképzetekkel érkeznek az osztályterembe.

Konkrét előzetes ismeret általában kevés van a diákok fejében, annál inkább vannak olyan hétköznapi elképzeléseik, amelyek befolyásolják a történelmi fogalmak megértését. Például tisztázni kell a történelemórán, mit jelent a „király” Egyiptomban, Spártában, az Árpádok Magyarországon – a mesékben megszokott „öreg királyhoz” képest. A „polgár” szót az „állampolgár” szóösszetételből ismerhetik, de mit jelent, hogyan változik a jelentése a történelemben? A kurzusok feladata itt annak tudatosítása és gyakoroltatása, hogy a történelmi fogalmak magyarázatok tekintetével kell lenni a mögöttük megbúvó hétköznapi képzetekre és persze a korábbi korszakok kapcsán tanult jelentésükre is.

Az előzetes ismeretek másik forrása a kollektív emlékezet. A kurzusok során érdemes végiggondoltatni a hallgatókkal, hogy az adott témák, személyek, események, jelenségek hogyan élnek a kommunikatív vagy a kulturális emlékezetben.

⁹ Más kérdés, hogy az új eredmények törvényszerűen késve jelennek meg az iskolában. A szakmai továbbképzések – ha volnának – gyorsítanák ezt a folyamatot.

¹⁰ A konstruktivista pedagógia világos és tömör összefoglalását adja: Nahalka 2023.

Előfordulnak-e a családi beszélgetésekben, a közbeszédben, a sajtóban, a közösségi médiában, s ha igen, hogyan? Továbbá: népszerű sorozatokban, számítógépes játékokban, az iskola közelében fekvő közterületek elnevezéseiben, emlékműveken? Végül: befolyásolják-e a kollektív emlékezetet a hatalom emlékezetpolitikai törekvései vagy társadalmi csoportok, például nemzetiségek emlékezetkultúrája? Az iskolások mindezt tudatosan vagy tudattalanul hozzák magukkal – az iskolai órán érdemes lesz szóba hozni, megvitatni velük.

3. Médiumok (források)

A történelemtanulás tárgya, a múlt nem mutatható meg közvetlenül (úgy, mint az irodalomtanulásban a vers vagy a matematikában a példa), hanem médiumok segítségével kell felidézni. Ilyenek lehetnek többek között szövegek, képek, filmrészletek, térképek, ábrák, táblázatok, illetve maga a tanár elbeszélése.¹¹

Az egyetemi kurzusok ezen a területen legalább két vonatkozásban segíthetik a hallgatók felkészülését. Fontos lenne az adott korszakra vonatkozó audiovizuális médiumok – filmdokumentumok, dokumentum-, oktató- és játékfilmek – áttekintése. A hallgatók kevéssé ismerik őket, pedig a mai iskolások számára ezek a történelem legkönnyebben befogadható közvetítői. Közülük legalább az oktatófilmekre érdemes sort keríteni, mivel ezek viszonylag rövidek és kifejezetten didaktikai céllal készülnek.¹² Jó lenne, ha a kurzusok erősítenék a hallgatókban a hozzájuk való kritikus viszonyulás igényét, illetve gyakoroltatnák az elemzésüket.

Másrészt hasznos, ha a kurzust tartó történészek felhívják a hallgatók figyelmét új, azaz a tanári gyakorlatban még ismeretlen forrásokra.¹³ A tanításban azok a szövegek használhatóak jól, amelyek könnyen érthetőek és rövidek (lerövidíthetőek),

¹¹ A médium fogalma hasonlít a történészek forrás-fogalmához, de – amint a felsorolásból kitűnik – bővebb annál. A hallgatók a PTE-n népszerű, ám nem tantárgyspecifikus RJR-modell sugallatára (melynek központi eleme a szövegértés gyakoroltatása) hajlanak arra, hogy az órát a tankönyvi szerzői szöveg feldolgozására építsék. A történelemdidaktika ezzel szemben sokféle műfajú médium váltakozó alkalmazását ajánlja – legkevésbé a tankönyvi szerzői szövegét. Bővebben l. Gyertyánfy 2023. 87–100.

¹² Listájuk korszak szerinti bontásban megtalálható a Történelemtanítók Szakmai Egyesülete honlapján: <https://tortenelemtanitok.hu/segedanyagok/egyeb-segedanyagok/kisfilmek-korszakonkent.html>; Szabó Márta honlapján (a lap alján): <https://www.1001tortenet.net/oktatoacutecutecutec-gy369jtemeacutenye-az-interneten.html>; a Történelemtanárok Túlélőkészlete című honlapon: <https://sites.google.com/view/online-tortenelmtanar/korszakok>.

¹³ A tankönyvekben és az érettségi feladatokban előforduló szöveges források összesített jegyzéke megtalálható az Újkor.hu oktatási rovatában közzétett, a teljesség igényével készült és alkalomszerűen frissülő gyűjteményben, l. Fekete 2020.

tehát néhány sort, esetleg néhány bekezdést tesznek ki. Különösen hasznosak azok a források, amelyek a megszokottól eltérő nézőpontot közvetítenek (a vitapartner, a vesztes fél, a kisebbség, az utca embere stb. nézőpontját), mivel a többnézőpon-
túságra nevelés a történelemtanítás fontos társadalmi missziója. Mindez persze nem csak a szöveges, hanem a képi és más forrásokra is igaz.

Felhasznált irodalom, dokumentumok

MK = Magyar Közlöny

Általános iskolai kerettantervek

28/2000. (IX. 21.) OM rendelet 1. sz. melléklet: MK 95/II. (2000), 96–109.

10/2003. (IV. 28.) OM rendelet 1. sz. melléklet: MK 43/II. (2003), 81–93.

51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklet, MK 177. (2012) 2. mellék-
let, 170–216.

Történelem 5–8. évfolyam: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/Tortenelem_F.docx

Középiskolai kerettantervek

28/2000. (IX. 21.) OM rendelet 1. sz. melléklet: MK 95/II. (2000), 296–312.

10/2003. (IV. 28.) OM rendelet 1. sz. melléklet, MK 43/II. (2003), 231–244.

51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklet, MK 177. (2012) 3. mellék-
let, 191–258.

Történelem 9–12. évfolyam: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/Tortenelem_K.docx

Érettségi követelmények

40/2002. (V. 24.) OM rendelet melléklete, MK 72/II. (2002), 29–55.

33/2015 (VI.24.) EMMI-rendelet 1. melléklete, MK 89. (2015), 435–455.

Történelem részletes érettségi követelmények: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2024/tortenelem_2024_e.pdf

Felhasznált irodalom

- Ablonczy – Bali – Ress 2020 = Ablonczy Balázs – Bali János – Ress Boglárka (szerk.): Az első világháborút lezáró békeszerződések mai megítélése magyarországi középiskolákban. Történelemtanárok és diákok Trianonról – 100 évvel Trianon után. Kutatási jelentés. Budapest, 2020.
- Fekete – Gyertyánfy 2019 = Fekete Bálint – Gyertyánfy András: A történelemtanítás digitális bibliográfiája. Dinamikusan bővülő válogatás a történelemtanításhoz kapcsolódó írásokból. 2019. https://diakoffice-my.sharepoint.com/:w/g/personal/fekete_balint_sulid_hu/EbukawLdUiBOjRlR2ZUOc-BAKMoW6d8KFTFmz9c-MedQA?rttime=WrpBqZz63Eg. Utolsó letöltés: 2024. október 15.
- Fekete 2020 = Fekete Bálint: Szöveges források a történelem tanításához. Újkor.hu, 2020. április 1. <https://ujkor.hu/content/szoveges-forrasok-a-tortenelem-tanitasahoz>. Utolsó letöltés: 2024. október 15.
- Gyertyánfy 2020 = Gyertyánfy András: Folytonos kanonizáció – A tartalom kiválasztásának szempontjai és szakaszai a német történelemdidaktikában. Új Pedagógiai Szemle 70. (2020:7–8.), 8–25.
- Gyertyánfy 2023 = Gyertyánfy András: A tanítás folyamata az RJR-modellben és a történelemdidaktikában. In: Kojanitz László (szerk.): Korszerű történelemoktatás. Új utak és megoldások. Szeged, 2023. 87–100.
- Knausz 2015 = Knausz Imre: A múlt kútjának tükre. A történelemtanítás céljairól. Miskolc, 2015.
- Nahalka 2003 = Nahalka István: A tanulás. In: Falus Iván (szerk.): Didaktika. Budapest, 2003. 103–136.